

LOÏS EIJGENRAAM

BAKERSPROOKJES

Sprookjes om voor te lezen en te vertellen
aan peuters en kleuters

Eijgenraam, Loïs

Bakersprookjes ; sprookjes om voor te lezen en te vertellen aan peuters en kleuters / Loïs
Eijgenraam – Zeist: Christofoor

ISBN 978 90 6038 828 0

NUR 277

Redactie: Femke Boshuisen

Eindredactie, layout en zetwerk: Jaap Verheij

Illustraties omslag: Annechien Wijnbergh

Omslagontwerp: Riesenkind

© 2018 Uitgeverij Christofoor, Steniaweg 32, 3702 AG Zeist

www.christofoor.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

INHOUD

DEEL I ACHTERGROND EN ONTSTAAN 9

- Over bakersprookjes en nog een keer vertellen en luisteren,
en nog een keer, en nog een keer... 11
Herhaal- en stapelverhaaltjes 13
Stapelverhaaltjes 13
Kiekeboe- en kietelversjes 14
Geschiedenis van het verhalen vertellen 15

DEEL 2 BAKERSPROOKJES EN VERSJES 21

- De vrienden in het bos 23
Het vogeltje in de winter 25
Maria op weg naar de aarde 27
De want 28
De witte wollen muts 30
Het wordt lente! 32
Haantje Goudenkam 34
Het hazenhuisje 38
Mooi Katrientje en Pief Paf Poffel 42
Het veerbootje 44
Het kind dat wilde vliegen 47
Pietertje 50
Masjenka 52
Witveertje, grijsveertje en zwartveertje 56
De sterke muis 59
Het huisje zonder ramen, zonder deuren... 61
Het huis van Adriaan 63
Van Kinkankonneke en Kinkonkanneke 65
De kat en de muis 67
De reis van eendje Snaterbek 69

Van de poes, die dacht dat de wereld zou vergaan 72
Het poesje met de wonderkluwen 74
De haan en de boon 77
Van de kat die zoveel kon eten 78
Vos Krabbelpoot en de drie beren in het bos 84
De drie lammetjes 86
Vlootje en Luisje 88
Het vlijtige kippetje 90
Het luciferdooswagentje 92
Het herdersjongetje 94
De gierstkorrel 97
Van het varken dat niet over het hek sprong 100
Pinkel Pankel Ponkeltje 102
De oliebol 103
Het verhaal van de pannenkoek 107
Als ik in mijn tuintje ga... 111

VERSIES 113

Dieren 113
Dikke spikkelkip 113
Engeltje 114
Nonsensversje 114
De reus 114
Spinne, spinne, spinne 115
Vroeg wakker worden 116
Waaie waaie windje 116
In een beekje 117
Het gouden ei 117
Boem en bats 118
We hebben van steen en van hout een stevig huisje gebouwd 118
Rille ralle rollen 118

Geboren worden	121
Naboetsing	122
Herhaling	123
Ritme	123
Gewoontevorming	124
Eerbied	124
De taalontwikkeling van het kind van nul tot zes, zeven jaar	126
Taal en gebaren	134
Het belang van verhalen vertellen	137
Tastzin	139
Levenszin	140
Bewegingszin	142
Evenwichtszin	144
Warmtezin	145
Reukzin	146
Smaakzin	147
Gezichtszin	147
Gehoorzin	148
Woordzin	149
Gedachtezin	149
Ik-zin	150
Hoe komt het dat peuters en kleuters bakersprookjes zo goed kunnen onthouden?	151
Bakersprookjes en taalzwakke kinderen of kinderen voor wie Nederlands niet de thuistaal is (NT2-kinderen)	154
Hoe kun je bakersprookjes voorlezen of vertellen aan peuters en kleuters?	155
Voorlezen	156
Aan alles komt een eind...	161
Kindertijd...	163
Dankwoord	171
Literatuurlijst	173

DEEL I

ACHTERGROND EN ONTSTAAN

Over bakersprookjes en nog een keer vertellen en luisteren, en nog een keer, en nog een keer...

Sprookjes kunnen je innerlijk in beweging brengen:
ze kunnen 'het kind' in je weer opwekken
en de zogenaamde 'kinderlijke' vermogens:
onbevangenheid, beweeglijkheid,
het vermogen vragen te stellen,
liefde voor het leven,
verbondenheid met de wereld om ons heen,
fantasie.

Bert Voorhoeve (1940), auteur van diverse boeken over sprookjes en beeldentaal

Dit boek gaat over bakersprookjes en andere kleine versjes en verhaaltjes voor het kind in de leeftijd tot ongeveer zeven jaar oud. En, in alle eerlijkheid, dit is ook een boek voor de 'grote mensen' die genieten van verhaaltjes met herhaling, ondeugd, humor en die misschien warme herinneringen koesteren aan de verhalen uit de eigen kindertijd.

De meeste verhaaltjes in dit boek zijn bakersprookjes. Bakersprookjes zijn oeroude verhaaltjes die eeuwen geleden aan kinderen werden verteld door bakervrouwen, door (groot)ouders of andere volwassenen. Van mond tot mond verspreidden deze verhaaltjes zich en gingen zo van dorp tot dorp, van stad tot stad, van streek naar streek tot ver over de landsgrenzen heen.

In *Kleine gedigten voor kinderen* beschrijft Hiëronymus van Alphen (1746-1803) de begrippen baker en bakersprookjes. Een baker was een oudere vrouw 'van eenvoudige komaf' die als taak had pasgeboren kinderen te verzorgen en op de kraamvrouw te passen. Zij bleef meestal enkele weken totdat de kraamvrouw weer op krachten was. Bakers waren, bij de grotere kinderen van de moeder die zojuist bevallen was, geliefd om het vertellen van dikwijls fantastische verhaaltjes. Bakersprookjes betekent daarom spreekwoordelijk 'kletsboek-verhaaltjes'. Aan de bakervrouwen uit vervlogen tijden danken wij de vele verhaaltjes die in dit boek zijn opgenomen. Ik stel mij zo voor dat een baker in een gezin haar handen vol had aan alle taken die op haar schouders rustten: moeder en het pasgeboren kindje verzorgen, de was doen, koken, poetsen en opvoeden. Voor de kinderen uit het gezin was het wellicht ook wennen om

door iemand anders verzorgd te worden. De liedjes die door de bakervrouwen eeuwenlang werden gezongen of opgezegd worden ook wel ‘nursery rhymes’ genoemd. Nursery rhymes vormen een belangrijke bron voor onze kennis van de oude volkscultuur. Een bekend nursery rhyme, bakerrimpje of bakerversje is *Slaap kindje slaap*.

Slaap, kindje, slaap!
Daarbuiten loopt een schaap;
een schaap met witte voetjes,
drinkt zijn melk zo zoetjes;
schaapje met zijn witte wol,
kindje drinkt zijn buikje vol.

In heel Europa bestonden er bakers en daarmee ook de verteltraditie van de bakersprookjes die de bakers in de gezinnen vertelden. Bakerrijmen en bakersprookjes vormen een wezenlijk onderdeel van de kinder- en jeugdliteratuur. De bakersprookjes die in dit boek zijn opgenomen, komen uit verschillende delen van Europa. Voor zover ik dit heb weten te achterhalen, is het land van herkomst vermeld.

Veel bakersprookjes gaan over gebeurtenissen die dieren, mensen en soms voorwerpen kunnen meemaken. Eeuwenlang leefden de mensen op het plateland met het ritme van de seizoenen. Het oogsten van de knollen, aardappels en bieten was een bekend beeld voor kinderen. Hoe leuk is het voor een kind om te horen dat een knol niet uit de aarde getrokken kon worden. Allemaal bekende figuren zoals de boer, de knecht, de meid en dieren helpen mee met trekken. Toch wil de knol er niet uit. Dit is humor voor een kind want welke knol zit na zoveel hulp bij het trekken nog diep in de aarde verstopt? Dan komt het muisje en ja hoor, daar is de knol eindelijk geoogst. Humor, verwondering, verbazing en opluchting wisselen elkaar af en daar genieten kinderen juist zo van.

Er zijn ook bakersprookjes die vertellen over een situatie die niet gebeurd kan zijn zoals ‘Luisje en vlotje’. In de tijd dat de bakersprookjes ontstonden, kwamen luizen en vlooiën nog veelvuldig voor in bedden, kleding en haren. Misschien is dit verhaaltje wel ontstaan omdat een baker zo te doen had met de krabbende en jeukende kinderen, dat zij de jeuk met een humorvol klets-koekverhaaltje wilde verlichten.

In de bakersprookjes zijn misschien ook wel opvoedkundige thema's verpakt zoals het samen delen van de huishoudelijke taken. Het verhaaltje *Het vlijtige kippetje* zou zomaar ontstaan kunnen zijn om de kinderen te vertellen dat het samen werken aan iets betekent dat daarna het brood ook samen gedeeld wordt.

Bakersprookjes zijn verhaaltjes die aansluiten bij de behoefte van peuters en kleuters aan eindeloze herhaling. Herhaling geeft kinderen in deze leeftijdsfase een gevoel van herkenning en daarmee voorspelbaarheid. Daardoor voelen zij zich veilig en geborgen. Het schenkt hun grip op het leven. Ze weten precies wat er in een verhaaltje gaat komen. Een diepe zucht klinkt als deze voorspelling uitkomt. Tot in de ogen van kinderen is dit te lezen. Meesterverteller W.G. van der Hulst (1879-1969) verwoordt het zo: 'Waar ter wereld bloeit zoveel ongerepte schoonheid op als in de ogen van een luisterend kind?'

Herhaal- en stapelverhaaltjes

Naast het zingen van versjes zoals *Slaap kindje slaap* vertelden de bakervrouwen herhaalverhaaltjes. Dit zijn verhaaltjes waarin tekst, handelingen of gebeurtenissen zich eindeloos herhalen zoals in *Het vlijtige kippetje*. Soms worden dit soort verhaaltjes ook wel 'rondverhaaltjes' genoemd omdat het verhaal steeds rondom een zelfde vraag meandert of weer bij het begin uitkomt. Het verhaal is *rond*. Het zijn de verhaaltjes waarbij het verhaal eindigt waar het ook begonnen is. Het verhaaltje *De vrienden in het bos* is hier een voorbeeld van. Herhaalverhaaltjes sluiten aan bij de behoefte van peuters en kleuters eindeloos hetzelfde te horen met soms een kleine variatie. Als volwassene ervaren wij dit gauw als saai. Peuters en kleuters genieten van 'saai' en blijken zelfs te gedijen op gezonde saaiheid! Daarover wordt in deel twee meer geschreven.

Stapelverhaaltjes

Dit zijn verhaaltjes of versjes waarin tekst gestapeld wordt. Iedere keer komt er een regel bij. Bestaande regels blijven meestal bestaan, het versje of verhaaltje groeit daarmee uit tot een verzameling van herkenbare woorden. Ik stel mij zo voor dat een bakervrouw boven de wastobbe gebogen de andere kinderen

uit het gezin bezighield met ook deze verhaaltjes. Voor de kinderen was het heerlijk om in het klankenspel meegenomen te worden, voor de bakervrouw was het fijn dat het met de kinderen goed ging en zij haar werkzaamheden kon verrichten.

Een stapelverhaaltje is bijvoorbeeld

Baas Jochum stuurde Joosje uit om haver te gaan snijden, maar Joosje sneed de haver niet en kwam ook niet naar huis.

Baas Jochum stuurde Bello uit om in Joosjes broek te bijten, maar Bello die beet het broekje niet, en Joosje sneed de haver niet en kwam ook niet naar huis.

Baas Jochum stuurde vuurvlam uit om Bello's staartje te branden. Maar vuurvlam brandde het staartje niet en Bello die beet het broekje niet, en Joosje sneed de haver niet en kwam ook niet naar huis.

Baas Jochum stuurde het water uit om vuurvlam te gaan blussen, maar water bluste vuurvlam niet, vuurvlam brandde het staartje niet en Bello die beet het broekje niet, en Joosje sneed de haver niet en kwam ook niet naar huis.

Baas Jochum stuurde de emmer uit om het water te gaan vangen, maar de emmer ving het water niet en water bluste vuurvlam niet, vuurvlam brandde het staartje niet en Bello die beet het broekje niet, en Joosje sneed de haver niet en kwam ook niet naar huis.

Baas Jochum ging er zelf op uit om de emmer te gaan halen. Baas Jochum haalde de emmer wel en de emmer ving het water wel, het water bluste de vuurvlam wel en vuurvlam brandde het staartje wel, Bello beet in het broekje ... En toen sneed Joosje de haver wel en rende gauw naar huis toe.

Kiekeboe- en kietelversjes

In dit boek wordt ook aandacht geschonken aan de allerkleinste verhaaltjes voor het allerkleinste kind: de kiekeboe- en kietel-spelletjes. Deze spelletjes kunnen worden gezien als een eerste kennismaking met het klankenspel in de thuistaal (voorheen moedertaal genoemd) waarmee het kind opgroeit. Het zijn versjes die bij het verschonen, het samen spelen op een kleed op de grond

en tijdens het aankleden voor het kleine kind gesproken en gespeeld worden. Deze kleine verhaaltjes, kietelspelletjes en aanraakversjes zijn soms geschreven in nonsenstaal, een taal die ‘niets’ betekent. Kinderen genieten van deze nonsenstaal vanwege het klankenspel in de woorden. Dit klankenspel tussen een volwassene en het kleine kind draagt bij aan het krijgen van een verbinding met de wereld om hem heen en werkt daarbij ook stimulerend voor de taalontwikkeling.

Geschiedenis van het verhalen vertellen

Na voeding, onderdak en gezelschap
zijn verhalen dat wat we het meest nodig hebben in de wereld.

Philip Pullman (1946), Brits schrijver

Verhalen vertellen en naar verhalen luisteren is oeroud, misschien wel zo oud als het bestaan van mensen op onze aarde. Sprookjes maken deel uit van deze oeroude verteltraditie.

Hoe sprookjes precies zijn ontstaan is niet bekend. Misschien hebben de goden uit vroegere tijden de mensen de sprookjes ingefluisterd en heeft de wind de sprookjes naar alle uiteinden van de wereld laten reizen. In sprookjes kan immers alles... We weten het niet precies. Wat wel bekend is, is dat verhalen vertellen oud is, oeroud.

In alle oude culturen hadden rondtrekkende verhalenvertellers tot taak de mensen met innerlijke beelden te ‘voeden’. Waren de verhalenvertellers er eerst alleen voor de vorst en andere welgestelden, later doken ze ook op bij het gewone volk. De beelden in verhalen en sprookjes leerden de mensen over het goede en het kwade. Over de lichte en duistere kant van het leven op aarde. Over als mens op weg zijn en met vallen en opstaan wijzer worden door het leven te leven. Sprookjes in het bijzonder vervulden een taak in de morele ontwikkeling van de mensen. De opleiding tot rondtrekkende zangers of sprookjesvertellers, de barden, duurde bij de Kelten twaalf jaar. Jakob Streit* schrijft

* Jakob Streit (1910-2009). Leraar Waldorfscholen Duitsland en auteur van diverse (kinder)boeken.

in zijn boek *Zon en kruis* over deze barden: ‘De barden hadden tot taak als rondreizende zangers en vertellers de mythen onder het volk levend te houden. De waardigsten onder hen genoten gastrecht van de koning. Voor het aanzien van een koning is het van belang wat de bard over hem zingt. Door hun verhalen deden de barden moed en enthousiasme ontvlammen, zij loofden en prezen, brachten hartstochten tot bedaren en dreven de spot met zwakheden. Zo maakten zij het menselijk geweten wakker.’

In de loop van de eeuwen veranderde het bestaan van koningen, verhalenvertellers en ‘het gewone volk’. De mensen ontwikkelden nieuwe vaardigheden en technieken zoals de boekdrukkunst, die in de zeventiende eeuw tot bloei kwam. Door de uitvinding van de boekdrukkunst konden verhalen ook op schrift worden doorgegeven in plaats van alleen maar mondeling. Dit kan worden gezien als een eerste aanzet tot het nagenoeg verdwijnen van de vertelkunst.

In Europa ontstonden door de industrialisatie, die in Nederland in de negentiende eeuw begon, overal steden. De industrialisatie nam het ambachtelijke thuiswerken over, zoals weven, spinnen, op het land werken en de was met de hand doen. Familieverbanden veranderden. Woonden eerst verschillende generaties onder één dak samen, door de trek naar de stad verdween dit familiebeeld. Het gezin als kleine, zelfstandige eenheid van hooguit twee generaties, de ouders en de kinderen, ontstond. De tijd dat de verschillende generaties als een grote gezamenlijke familie bij elkaar woonden, met elkaar rondom het vuur zaten en verhalen vertelden, werd schaarser of verdween. De kunst van het verhalen vertellen nam hierdoor af. Verhalen werden niet meer van generatie op generatie overgeleverd. De verhalen dreigden een stille dood te sterven en in de vergetelheid te raken.

Overigens dreigden niet alleen sprookjes in de vergetelheid te raken. Ook andere verhalen als bakersprookjes, de kring-, rij- en stoetspelen, rijmpjes en versjes dreigden de tand des tijds niet te doorstaan. Verschillende mensen in Europa en Rusland die deze ontwikkeling gadesloegen, zijn toen de sprookjes gaan verzamelen.

Zoals nadat het graan geoogst is, ‘arenlezers’ naar de afgefallen graanaren op de akkers zoeken, zo trokken de sprookjesverzamelaars door Europa en Rusland om ‘aar voor aar’, sprookje voor sprookje, ‘op te rapen’. De oogst werd opgeschreven. Dankzij deze arenlezers kunnen wij nu de sprookjes uit voorbijgaande eeuwen lezen en ons innerlijk leven voeden. De namen van enkele arenlezers zijn bewaard gebleven.

In Duitsland waren het de gebroeders Grimm, Jakob (1785-1863) en Wilhelm (1786-1859), in Rusland Alexander Afanasjev (1826-1871). In Noorwegen Jørgen Moe (1813-1882) en Peter Christen Absjønnsen (1812-1885) en in Finland Elias Lönnrot (1802-1884). Uren hebben deze mensen zitten luisteren naar de verhalenvertellers en opgeschreven wat nog beschreven kon worden.

In Nederland zijn met name de (volks)spreekjes van de gebroeders Grimm bekend. De reden hiervoor is waarschijnlijk dat de Duitse en Nederlandse taal nauw verwant zijn aan elkaar en daardoor de beelden die in de sprookjes beschreven staan, voor de mensen herkenbaar waren.

De sprookjes die de gebroeders Grimm verzamelden zijn oud, oeroud. Niemand weet precies hoe oud. De sprookjes stammen uit tijden dat de mensen in Europa op een andere manier waarnamen dan de mensen in onze tijd. De mensen leefden dicht bij de natuur. Ze hoorden verhalen in de wind. Ze zagen beelden in de wolken. Ze beleefden aan het jaarritme levensprocessen die ze, onbewust, herkenden als beelden die vertellen over het leven van de mens. De mensen waren nauw verbonden met de niet zichtbare wereld, de geestelijke wereld. Ze hoorden in het gedonder van het onweer de boosheid van de goden. In het vuur zagen ze wezentjes dansen. In een goede oogst herkenden ze de helpende hand van de goddelijke wereld. De wereld van de engelen, goede en kwade geesten was dichtbij. De zichtbare en onzichtbare wereld raakten elkaar aan. Wat wij nu bijgeloof noemen was toen een realiteit.

Van de verhalenverteller zegt men dat deze naar de goden is geslopen en naar hen heeft geluisterd toen zij praatten in hun slaap.

Mary Ukuulat, onbekend

Eeuwenlang zijn deze sprookjes bij het haardvuur, tijdens feesten, bij de zoldertrap vlak voor het slapengaan, verteld aan volwassenen door volwassenen. De kinderen hoorden deze sprookjes ook en raakten zo van jongs af aan vertrouwd met de kunst van het verhalen vertellen. Het leren over goed en kwaad, licht en duister, eerlijk en vals, leefde in de mensen zoals dit nu bij en in de kinderen leeft. Voor kinderen tot ongeveer zeven jaar liggen werkelijkheid en fantasie heel dicht bij elkaar. Zij leven nog in een wereld waarin alles van alles kan worden. Zij hebben nog geen besef van goed of kwaad. Zij kijken naar volwassenen om te 'weten' dat bijvoorbeeld eten weggooien jammer is en dat wij dat niet doen. Dat een spin niet in de stofzuiger verdwijnt maar

naar buiten wordt gebracht. Daarnaast leven kinderen tot ongeveer zeven, acht jaar ook nog dicht bij de ‘magische’ wereld: Sinterklaas brengt in de nacht geschenken, de tandenfee een centje of glinsterend steentje als jouw eerste tand gewisseld is. Kinderen tot zeven jaar liegen niet, zij spelen met de werkelijkheid. Zij verbinden en ervaren nog geen moreel oordeel aan dit spelen met de werkelijkheid als zij vertellen dat niet zij uit de koekjestrommel hebben gesnoept maar hun knuffel of pop. In hun beleving zou dit ook zo geweest kunnen zijn. Het is deze magische wereld waarin zij, naast de werkelijke wereld, ook nog leven. Het is leven in een stemming van ‘net alsof’ en toch leven in de werkelijkheid.

Tot ongeveer het zevende jaar bootst het kind de waarden en normen van het leven na op grond van het voorbeeld van de volwassene. Naast nabootsing is humor een andere kwaliteit die kinderen helpt bij het ontwikkelen van de eigen moraliteit. Humor, lichtheid, vreugde, dankbaarheid en opgroeien in verbondenheid met de omgeving waarin het kind leeft, ‘voeden’ de moraliteit op. Deze ingrediënten zitten ook verpakt in de sprookjes, verhaaltjes en versjes die in dit boek zijn opgenomen.

Na het zevende jaar groeit in het kind de eigen moraliteit. Deze moraliteit groeit uit tot een innerlijk kompas. Een kompas dat een leven lang dienst doet als instrument om te weten wat op een bepaald moment het juiste is om te doen. De moraliteit is dan gegroeid tot een eigen, innerlijke binnenruimte waarin een mens met zichzelf in gesprek kan gaan om tot een keuze of besluit te komen.

In de loop van de eeuwen zijn de sprookjes van de volwassenen naar de kinderen gegaan en maakten zij deel uit van de kinderliteratuur. Sinds een aantal decennia groeit echter bij volwassenen opnieuw belangstelling voor sprookjes. Op verschillende plaatsen in Nederland en elders in Europa zijn sprookjeswerkgroepen actief. In deze werkgroepen wordt naar sprookjes geluisterd en gezocht naar de betekenis van de beeldtaal in deze sprookjes.* Mensen die een sprookje beluisteren tijdens een sprookjescursus, bij een jaarfeest op een school of ergens anders, vertellen dat zij voelen dat sprookjes iets met hen doen. Sprookjes brengen mensen innerlijk in beweging. Sprookjes bemoedi-

* Voor informatie zie www.levende-prookjes.nl.

gen mensen. Zij werken vitaliserend en inspirerend. Sprookjes wekken het kind in onszelf.

Dit boek hoopt bij te dragen aan het herwaarderen van de verteltraditie van verhalen en het vertellen of voorlezen van bakersprookjes aan jonge kinderen. Als volwassenen de vreugde van het verhalen vertellen aan kinderen kunnen doorgeven, dan zullen kinderen hun leven lang verlangen naar verhalen.

... Er was eens, er is en er zal altijd zijn ...